

АННА-МАРИЯ ТОТОМАНОВА

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ИЗВОРИТЕ НА *БОРИЛОВИЯ СИНОДИК*

Идеята за тази статия възникна у мен при подготовката на новото издание на синодика *Борилов синодик. Издание и превод* (ISBN 978-954-92526-6-8), което е част от поредицата „История и книжнина” на проект „История и историзъм в православния славянски свят. Изследване на идеите за история”, финансиран от Националния фонд „Научни изследвания” на РБългария. Изданието преследва две цели, които го отличават от известното издание на М. Г. Попруженко, *Синодик царя Борила*, излязло през 1928 в кн. VIII на поредицата „Български старини”. Първата цел е реконструирането, доколкото е възможно, на текста на *Бориловия синодик* по двата му известни преписа – Палаузовия (края на XIV в.) и Дриновия (XVI в.), а втората е поставянето на възстановения текст в неговия литургичен и канонично-догматичен контекст. За целта към текста на синодика по Палаузовия препис (П.) с разночетения от Дриновия (Др.) се прибавят останалите части на *Палаузовия сборник*, които доскоро се смятаха за самостоятелно възникнали и случайно попаднали в състава на ръкописа. Това са чинопоследованията л. 41-62 и решенията/хоросите на пет църковни събора, които се намират на л. 63-102. Изданието включва и оцелелите фрагменти от същите хороси на гръцки език на л. 103-118. Б. Цонев и М. Попруженко смятат тази гръцка част за оригинала, от който хоросите са преведени на български език.¹ На практика новото издание на *Бо-*

⁽¹⁾ Б. Цонев, *Опись на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*, т. I, София 1910, с. 198; М. Г. Попруженко, *Синодикъ*

риловия синодик представя в пълнота не само самия паметник, но и ръкопис № 289 от НБКМ, в който се намира Палаузовият препис на синодика.

Доколкото въпросът какво представлява *Палаузовият сборник* и какви нужди са родили самата книга се третира достатъчно подробно в новото издание,² тук няма да се спирам върху него, а ще проследя връзката между хоросите и състава на българския синодик. Ще напомня само, че текстовете, включени в *Синодика* на цар Борил, са имали литургично предназначение. За това свидетелстват не само гръцките песнопения (четири на брой), които са органично вплетени в славянския текст, и съпътстващите ги указания за начина на изпълнението им,³ но и бележките в полето, които посочват начина на произнасяне на самия текст по време на литургията (т. нар. литургично произношение) като *Разлагѣ| њ велми* (л. 1б), *Велми |скорѡ* и *Разлагѣ* (6а), *Възглад| Разлагѣ| њ велми* (7б), *възглад| потѣ рекѣ| по трѣ* (л. 25б), многобройните указания вътре в текста *Възглад*, *ѣ*, *ѣ* и под.⁴ Същото предназначение са имали и хоросите, които представляват извадки от постановленията на съборите, четени в църквата по време на служба. Те са свързани с ритуалите на честване на отделните вселенски и поместни събори. Преди установяването на празника на Тържеството на православието хоросите са били единственото средство решенията на съборите

царя Борила. (Български старини, VIII). София 1928, с. XV.

(²) И. Божилов - А. Тотоманова - И. Билярски, *Борилев синодик. Издание и превод*. София 2010, с. 69-74.

(³) За песнопенията и тяхната идентификация вж. Е. Tončeva, *Die Neumen-texte in der Palausow-Abschrift des Synodiks des Zaren Boril und ihre Stellung in der Geschichte der bulgarischen mittelalterlichen Musik*, в: *1er Congrès international des études balkaniques et Sud-Est européennes. Résumés des communications. Ethnographie et artes*. Sofia 1966, с. 159-174; Същата, *Празникът на православието в България през XIV в.*, в: *Празници и зрелища в европейската културна традиция през Средновековието и Възраждането*. (Летни научни срещи Варна 95). София 1996, с. 81-92; Ст. Лазаров, *Синодикът на цар Борил като музикалноисторически паметник*, "Известия на института за музика", VII (1960), с. 5-77.

(⁴) В Дриновия препис, където липсват песнопения, указанията са дори по-чести.

да достигнат до вярващите. Според В. Мошин именно хоросите са предшествениците на *Синодика* на Тържеството на православието.⁵ Затова и присъствието на хороси (на български и на гръцки език) в ръкописа на Палаузов, където се намира по-старият препис на българския синодик, според него не е плод на случайност. Още повече, че същите хороси придружават и най-стария препис на сръбския *Синодик*.⁶ Подборът на хоросите (на Четвъртия, Шестия и Седмия вселенски събор, на събора патриарх Мина в Константинопол от 536 г. и на Събора от 920 г.) също не е случаен. В. Мошин смята, че тези хороси са били част от каноничен сборник, който е представял в пълнота решенията на вселенските събори в подкрепа на борбата срещу иконоборството. Затова на преден план излизат решенията на IV и VI Вселенски събор,⁷ които включват доктрината на първите два вселенски събора, както и решенията на VII Вселенски събор, защото Съборът от 843 г., свикан в Константинопол от императрица Теодора и малолетния ѝ син Михаил, възстановява православието, като приема за доктринална основа постановленията на този събор.⁸ Поместният събор от 920 г. заема особено място не толкова заради заклеяването на четвъртобрачието, колкото заради провъзгласяването на единството на Константинополската църква след раздора, причинен от четвъртия брак на Лъв VI. Съборът от 920 г. ознаменува и възстановяването на съюза с Рим, тъй като папските представители одобряват решенията му.⁹ В Палаузовия ръкопис *Tomos unionis* следва останалите

⁽⁵⁾ В. Мошин, *Сербская редакция синодика в неделю православия. Анализ текстов*, "Византийский временник", 16 (1959), с. 319-323.

⁽⁶⁾ Тъй като Мошин не е разполагал с издание на хоросите, той смята, че в ръкописа на Палаузов липсва хоросът от събора на патриарх Мина срещу Севир и Зоара (В. Мошин, *цит. съч.*, с. 325).

⁽⁷⁾ Неслучайно и в текста на самия синодик (статии против Никифор Василики и Сотирих Пантевгенос, осъдени около 1155-56 г. вж. [55-62] *П.* 1666-2062 и липса = [18-21], [37-42], [62] *Др.* 190a13-19164, 194a6-195612, 197617-198a12, и против керкирския митрополит Константин „Български”, осъден през 1170, вж. [63] *П.* 2063-2166 = [67] *Др.* 19961-20) има анатемизации за онези, които се отклоняват от решенията на Четвъртия и на Шестия вселенски събор.

⁽⁸⁾ В. Мошин, *цит. съч.*, с. 327-328.

⁽⁹⁾ *Oxford Dictionary of Byzantium*, III. Oxford 1991, с. 2093.

четири хороса, а в Троицкия ръкопис, използван от Мошин, текстът му се намира преди текста на сръбския *Синодик*. По всяка вероятност хоросът на събора от 920 година с добавките от 995-996 г., които го превръщат в *Tomos unionis* е бил включен във византийския каноничен сборник с хоросите в последните години на X в., когато са били направени и някои редакционни по-правки в самия *Синодик*.

С общия генезис на хоросите и *Синодика* могат да се обяснят и редицата съвпадения между рубриците на *Бориловия синодик* и хоросите и в сборника на Палаузов:

	Синодик:	Хороси:
1	4611-17 Гѣрманоу. тарасію. ннкнфоу роу. њ меѡдїю. мнханлоу. ѣтѣншнмь патрїархумь (в) селенскымь. іако ѡстннны нмь ѣтнтелемь бжїнмь њ пра вославїю поврннкмь њ оуѣнтелемь. вѣвнаа ѡ памѡ(т)	100614-17 (<i>Tomos unionis</i>) Гѣрманѡ . тарасїѡ. нїкї фѡрѡ ѡ меѡдїѡ прнснѡ пѡмѡтннмь патрїѡ рхумѡ вѣвнаа пѡмѡ +
2	4618-21 ѡгнатїю. фѡтїю. стѣфану. ѡнтѡнїю. нїкѡлѣ. ѣтымь прѣѡсѣеннмь ѡ правос(ла) нмь патрїархѡ, вѣвнаа ѡ	100618-101a4 (<i>Tomos unionis</i>) ѡгнатїѡ. фѡтїѡ. стѣфа нѡ. ѡ ѡнтѡнїѡ. нїкѡлѣ ѡ ѡѡнїѡ . стѣфанѡ трї фѡнѡ. ѡѡфїлакѡ. по лїѡѡкѡ . ѡнтѡнїѡ. нїкѡлѣ. ѡ снѡнїѡ. сѣргїѡ. ѡѡѡѡѡѡ . ѡлѡѡѡѡ. ѡ мїханїѡ, правѡ слѡвннмь патрїархѡ вѣ +
3	5a1-5 Вѣсѣ іѡже на ѣтымь патрїархы. гѣрманѡ. тарасїѡ. ннкнфѡра. меѡдїѡ. ѡгнатїѡ. фѡтїѡ. стѣфѡна. ѡнтѡнїѡ. ннкѡлѣ. пнсанѡ ѡлн глѡнаѡ. ѡнѡѡѡѡ+	101a5-13 (<i>Tomos unionis</i>) Вѣсѣ ѡже на ѣтымь патрїѡ рхы, гѣрманѡ. тарасїѡ. нїкїфѡра ѡ меѡдїѡ. пнса наѡ ѡлн глѡнаѡ, ѡнѡѡѡѡ + Вѣсѣ іѡже на ѣтымь патрїѡ

		<p>архы, ѿгнатїа. фотїа. стѣфана. антѡнїа. ѿ нїкѡлж. писанаа ѿлн гланнаа, анаѡема +</p>
4	<p>5а6-10 Вѣсѣ ѿже крѡмѣ црковнаго прѣ данїа ѿ оученїа. ѿ въсѡбраженїа стѣпнхъ ѿ въсѡубстннхъ ѡцѣтъ, ѿ новосѣтворенаа ѿ сѣдѣваема. анаѡема+ възглаш+</p>	<p>101а14-20 (<i>Tomos unionis</i>) Вѣсѣ ѿже крѡмѣ црковна прѣданїа ѿ ѡунтелества ѿ въсѡбраженїа стѣхъ ѿ при сиѡпаматннхъ ѡцѣтъ нѡ вѡнѣтѣцаннаа ѿлн сѣ дѣканнаа. ѿлн по сѣ сѣдѣ атн сѣ хѡтѣцаа, анаѡ</p>
5	<p>9а21 Вѣсѣ ѡрѣтнкы, анаѡема:~</p>	<p>91а17 (VII Вселенски събор) вѣсѣ ѡрѣтнкы анаѡема +</p>
6	<p>9б1-2 шжѣтавшее сѣ сѣвѡрнще на стѣпнхъ ѿкѡны, анаѡема :~</p>	<p>91а18-19 (VII Вселенски съ- бор) Сѣвѡравшее сѣ сѣвѡрнще на ѡбстннхъ ѿкѡны, анаѡема +</p>
7	<p>9б2-6 Прѣлагажщнхъ ѡ вжѣтвннхъ пн санїн глы ѿже на ѿдолы. на ѡбстннхъ ѿкѡны хѣ бѣ наше го. н стѣпнхъ ѿго, анаѡема :~</p>	<p>90б12-15 (VII Вселенски съ- бор) Вѣспрїемлѡщнхъ ѿже ѡ вжѣтвннхъ писанїа рѣчн ѡже ѡ ѿдѡлѡ на ѡбстннхъ ѿкѡны, анаѡема +</p>
8	<p>9б7-9 Приѡбѡцажщнхъ сѣ въ разоумѣ рѡгажщнн сѣ ѿ всѡубствоуж щнхъ на свѣтлхъ ѿкѡны, анаѡе:~</p>	<p>91а2-5 (VII Вселенски събор) Прїѡбѡцажщнхъ сѣ въ разоумѣ кѣ досѡгажщннхъ ѿ везѡуб стѣвѡщннхъ ѡбстннхъ ѿкѡ ны, анаѡема +</p>

9	9610-12 Глѣщнхъ ꙗко къ вѣшмь хрїстї ане къ ѱквнамь прнстѣпаж це, анафема:~	90620-91a1 (VII Вселенски съ- бор) Глѣщнхъ ꙗко же къ вшгшмъ хрїстїане къ ѱквнамъ прн стѣпажтъ, анафема +
10	9613-15 Глѣщемь ꙗко кршмѣ хѣ бѣ на шего ннъ нѣ ѱзбавн ѿ коушн рскыа льстн, анафема:~	91a6-7 (VII Вселенски събор) Глѣщнхъ ꙗко кршмѣ хѣ бѣ ннъ ѱзбавн нѣ ѿ ѱдшлъ, анафема +
11	9616-20 Дръзѣщнхъ рещн о съвворнѣн црквн коушнры нѣкогда прї жтъ. ꙗко н въсе танство прѣврацажтъ. н хрїстїанстѣн ржажт сѣ вѣрѣ. анафема:	91a8-10 (VII Вселенски събор) Сарѣжщн глатн съвворнѣа црѣ кѡвъ нѣкогда ѱдшлы прїе мшж, анафема +
12	22a14 Въсѣ ѣретнкы, анафема:~	91a17 (VII Вселенски събор) въсѣ ѣретнкы анафема +
13	22a15-16 Събравшеє сѣ съвворнѣ на ѣтыж н ѡстныж ѱквны, анафема:~ Вж. и	91a18-19 (VII Вселенски съ- бор) Събравшеє сѣ съвворнѣ на ѡстныж ѱквны, анафема +
14	22a17-20 Прнѣмлщнхъ ѱже ѿ вѣтвны пнсанїн глы ѱдшлн ѣзыкъ на ѡстныж ѱквны ѱстнннаго бѣ нашего н ѣтыхъ ѣго, анафема:~	90612-15 (VII Вселенски съ- бор) Въспрїѣмлщнхъ ѱже ѿ вѣтвннѣагѡ пнсанїа рѣкун ѣже о ѱдшлѡ на ѡстныж ѱквны, анафема +
15	23a1-7 Фѣѡра фаранскаго епкпа. н ѡно рїа рнмскѣаго. н кѡра александрї	80a9-21 (VI Вселенски събор) Фѣѡра рѣхшмъ вывшагѡ фаранскагѡ епкпа · сѣргї

	<p>нескаго. сѣргѣа же њ пѣра. павла же њ петра кывшаго ѣпѣпа кѡ неѡтантѣнѣ града. њ мака́рѣа ѡнѣ тѣохѣнскаго. њ стѣфана њ оуѡенныкы њхъ, ѡнаѡема:~ ꙗ +</p>	<p>а же њ пѣра · павла же њ пѣтра · кывшѣнхъ прѣвѡпрѣ стѡлннкъ сѣгѡ црѣвѣжѣа гра · ѣце же њ ѡнѡрѣа кывшагѡ пѡпѣ стѡрѣнша рнма · кѣра њже ѡлѣган дрѣн ѣпѣпствѡвѡвшагѡ · ма[ка]рѣа же њже ѡнтѣохѣн [прн]ѡтнѣ кывшагѡ прѣвѡ прѣстѡлннка · њ стѣфана ѡченѣка ѣгѡ ·</p>
16	<p>23a17 Въса ѣретныкы, ѡнаѡема:~</p>	<p>91a17 (VII Вселенски събор) въса ѣретныкы ѡнаѡема +</p>
17	<p>26a4-26b9 ѡвѡдѡсѣѡу велнкомоу црѣю. њ ѡнѡрѣѡу црѣю. њ ѡвѡдѡсѣѡу малѡмоу. њ маркѣѡноу црѣю. васѣлѣѡн (црѣю). кѡнѡтантѣноу (црѣю). ѡлѣгандрѡн црѣю. хрѣстѡфѡроу црѣю. (р)ѡманѡн црѣю. кѡнѡтантѣноу црѣю. рѡманѡн црѣю. ннкнфѡроу црѣю. ѡѡанѡн црѣю. васѣлѣѡн црѣю. мнѡханѡн црѣю. кѡнѡтантѣноу црѣю. мнѡханѡн црѣю. њсакѣѡн црѣю. кѡнѡтантѣноу (црѣю.) рѡманѡн црѣю. мнѡханѡн црѣю. ѡндрѡннѡн црѣю. ннкнфѡроу црѣю. њсакѣѡн црѣю. ѡлѣганѣѡн црѣю. ѡѡанѡн црѣю. ѡлѣганѣѡн црѣю. грѣчѣскы</p>	<p>100a18-100b6 (<i>Tomos unionis</i>) Васѣлѣѡс њ кѡнѡтантѣнѡс. њ лѡвѡс. њ ѡлѣгандрѡс. хрѣстѡфѡрѡс њ рѡманѡс. кѡнѡтантѣнѡс њ рѡманѡс. нѣкѣфѡр њ ѡѡанѣ. васѣлѣѡс њ кѡнѡтантѣнѡс. рѡманѡс · мѣханѡс њ кѡнѡтантѣнѡс · мѣханѡс њ њсакѣѡс, њже на њвѡнѡ црѣвн зѡмѡнѡе прѣмѣннѡше, вѣчѡнаа пѡм +</p>

	нль црѣмь. ѿже съ земны нль ѿ невѣснѡе наслѣ довавшїи нль црѣтѡ, вѣ чнаа ѿ нль памть:~	
18	26610-19 Пакнаѣ црѣцн велнкааго црѣѣ ѡѡдѡсїа. поул... рїи. ѡвдокии. ѡѡ фанѣ. ѡѡдѡрѣ. ѡленѣ. ѡѡфанѣ. ѡѡ одѡрѣ. зѡн. ѡѡ дѡрѣ. ѡкатеринѣ. ѡвдокии. марїи. ѿрннѣ. православныи нль црѣцн грьѡвскыи нль вѣчнаа ѿ нль памт:	10067-13 (<i>Tomos unionis</i>) ѡвдокии ѿ ѡѡфанѣ . ѡѡрѣ ѿ ѡленѣ . ѡѡфанѣ ѿ ѡѡрѣ. блгѡчѡстнѣншїи нль ца рнцн вѣчнаа памт + зѡн . ѡѡрѣ ѿ ѡкатеринѣ блгѡчѡстнѣншїи нль ца рнцн вѣчнаа памт +

Табл. 1.

На тези съвпадения обръща внимание още Попруженко, като привежда примерите, включени тук в графи 3-6, 8, 10, 12, 13, 16.¹⁰ Според него съвпадението не е плод на случайност, а се дължи на обстоятелството, че съставителите на *Борилевия синодик* са познавали добре преводите на по-ранните текстове с различни анатемосвания и възгласи за вечна памет, смятали са ги за напълно сполучливи и са ги използвали при работата си над синодика на съответните места, като са ги изменяли съобразно гръцкия текст, с който са разполагали.¹¹ Но дали текстът на хоросите, които са вървели заедно със синодика, е бил използван само като коректив при неговото съставяне, както смята руският учен?

Внимателното сравнение на текста на *Борилевия синодик* с неговия предполагаем гръцки оригинал (според Гуйяр версия

¹⁰) М. Г. Попруженко, *цит. съч.*, с. XIII-XIV.

¹¹) Пак там, с. XIV.

Сс на гръцкия синодик¹²⁾ остава въпроса за изворите на българския синодик открит. Защото нашият текст се различава композиционно и съдържателно от приведения в критичното издание на Гуйяр текст и в него е вмъкната част с анатемите срещу богомилите (*П.* 1366-15619), която, както самият Гуйяр установи, идва от *писмото на патриарх Козма* (Козма I, 1075-1081, или Козма II Атик, 1146-1147) до митрополита на Лариса.¹³ Няма цялостен гръцки текст и за анатемите срещу еретиците на *П.* 21a14-23a17, повечето от които нямат съответствие в *Дриновия* препис. М. Попруженко твърди, че съответствия на някои от тях се откриват в печатния гръцки триод или в някои гръцки оригинали, но е невъзможно да се приведат, тъй като анатемосванията са се променяли през вековете. Анатемата срещу Василий Врач, с която завършват анатемите срещу богомилите на *П.* 15620-16a3, липсва както в текста на гръцкия синодик, така и в текста на писмото на патриарха, а пък анатемата на *Др.* 189612-18, която липсва в *П.*, идва от текста на гръцкия печатен триод.¹⁴

Направеното дотук по изясняването на гръцките извори на *Бориловия синодик* по-скоро ни навежда на мисълта, че за съставянето на *Бориловия синодик* са били използвани различни и разнообразни източници. Логично е да се предположи, че сред тях са били и хоросите, които на южнославянска почва са вървели в комплект със самия синодик и които, макар и с липси, са запазени в *Палаузовия сборник*.

И така, какви особености на българския синодик могат да се свържат с хоросите? От таблицата става очевидна връзката на хороса на Събора от 920 г. (*Tomos unionis*) с поменика на *Бориловия синодик* (вж. графи 1-3 и 17-18). Отдавна е забелязано, че за разлика от гръцкия синодик в българския синодик списъкът на гръцките царе не започва от Михаил (III, 842-867) и Василий

¹²⁾ J. Gouillard, *Le Synodicon de l'Orthodoxie: édition et commentaire*, "Travaux et mémoires", 2 (1967), с. 24.

¹³⁾ J. Gouillard, *Une source grecque du Synodik de Boril: la lettre du patriarche Cosmas*, "Travaux et mémoires", 4 (1970), с. 361-374.

¹⁴⁾ М. Г. Попруженко, *цит. съч.*, с. 18-19, §16.

(I, 867-886), а с техните, макар и не непосредствени, предшественици Теодосий I, Хонорий, Теодосий II и Маркиан. При владетелките списъкът започва с Плакила „царица на великия цар Теодосий”, т.е. Елия Флацила, първата съпруга на Теодосий I, и продължава с Пулхерия, сестра на Теодосий II и съпруга на Маркиан, като едва след това идва съпругата на Василий I Евдокия Ингерина. В *Tomos unionis* помениците на владетелите започват по същия начин като в гр. синодик (вж. тук графи 17 и 18 в таблицата), като при цариците липсват Плакила и Пулхерия, но списъкът стига само до Екатерина (род. преди 1018 – † след 1059 / 1057-1059), жена на Исаак I Комнин и дъщеря на цар Йоан Владислав.¹⁵ Аналогичен е и случаят със списъка на византийските императори (100a18-100b6), който отново съвпада със списъка в гръцкия синодик, като започва от Василий I и стига до Исаак I Комнин. За сравнение списъкът на *Бориловия синодик* завършва с Алексей (II Комнин, 1180-1183). Тази очебийна разлика е ясен сигнал, че текстът на хороса е много по-ранен от текста на *Синодика* и възхожда към гръцки оригинал, възникнал непосредствено след смъртта на Исаак I Комнин. Към същата дата ни отвежда и списъкът на Константинополските патриарси в хороса (100v14-17, вж. графа 1 и 2), който е допълнен с 12 имена спрямо *Синодика*, като последното е на Михаил I Керуларий (1043-1059).¹⁶ В полза на тази датировка говори и началото на самия диптих, в който се намират помениците на византийските василевси. В нашия текст на *П.* 100a той започва с многолетия за българския цар Йоан Шишман, съпругата му Мария и патриарх Евтимий (*П.* 100a1-10). Между тези многолетия и поменика на гръцките царе, царици и епископи на *П.* 100a11-17 четем следния текст: **Κωνσταντίνῳ** правωσλᾶ|βιτ̅|βι-шωμῆς ц̅рю в̅вѣннаа п̅амѣ + Ɀ + |Евдоки̅н правωσλᾶβιων ц̅|р̅ц̅н в̅вѣннаа п̅амѣ • Ɀ + |Κωνσταντίνῳ е̅т̅β̅ншω|μῆς ἡ в̅т̅с̅ε̅λ̅ен̅скωμῆς па|т̅р̅і̅а̅р̅х̅ῶς в̅вѣннаа п̅амѣ • Ɀ +. Очевидно в гръцкия текст на хороса

⁽¹⁵⁾ Ив. Божилов, *Българите във Византийската империя*. София 1995, с. 165.

⁽¹⁶⁾ В допълнения списък на патриарсите след Никола (Николай I Мистик – първата четвърт на IX в.) липсва само името на Василий I Скамандринос (970-974).

тези имена са се намирали в горната част на диптиха и владетелите, които могат да се идентифицират като Константин (Х Дука, 1059-1067), жена му Евдокия и патриарх Константин III Лихуд, са били споменати там с многолетия, които българският преводач е променил. Като се има предвид, че патриарх Константин е заемал патриаршеския трон от 1059 до 1063, то гръцкият оригинал на хороса трябва да се отнесе към това време.

Внимателното сравняване на помениците хвърля светлина и върху някои липси и добавки в текста на *Бориловия синодик*. Т. напр. в поменика на византийските василевси и в хороса, и в *Бориловия синодик* (графа 17), липсва името на Михаил (III, 842-867), макар че това е владетелят, свикал събора против иконоборците. От друга страна обаче, в хороса намираме името на Лъв (VI, 886-912), което е пропуснато в текста на българския синодик. Последното ни кара да мислим, че пропусъкът на Лъв е по-скоро случаен, докато липсата на Михаил в поменика трябва да се обясни с други причини – неговото малолетство (при свикването на събора той е едва тригодишен), а и лошата му слава, защото той става известен с прякора Пияницата. В списъка на константинополските патриарси в хороса (II. 100618-101a4, вж. графа 2) пък липсва името на неидентифицирания Михаил, което намираме само в Палаузовия препис (II. 4612). Единодушието между Дриновия препис и хороса засилва убеждението ни, че името на Михаил се е появило в Палаузовия препис в резултат на преписваческа разсеяност или пък преводачът е разполагал с повреден гръцки оригинал.

В списъка на византийските царе и царици в *Бориловия синодик* прави впечатление изричното споменаване на Маркиан и Пулхерия. Присъствието на тази императорска двойка в диптиха на византийските владетели следва да се обясни с многократното споменаване на Маркиан и Пулхерия в текста на хоросите. На II. 9262-4 в хороса на Халкидонския IV Вселенски събор се чете възгласът: **Μαρκιάνῃ. ηνωβώμῃ κωνσταντίνῃ. ηνωβώμῃ πάβλῃ. ηνωβώμῃ δαβδῃ, εἰς τὴν αἰῶνα** + „На Маркиан, новия Константин, новия Павел, новия Давид, вечна му памет”.¹⁷ Възгла-

(¹⁷) На това място обръща внимание и М. Г. Попруженко, *цит. съч.*, с. IX.

сът се повтаря с вариации и на *П.* 92620, като между двете пожелания за вечна памет на Марциан са вмъкнати многолетия за цар Йоан Шишман, съпругата му Мария и патриарх Евтимий (9265-13) и вечни памети за православните царе, царици и архиереи. Пак в същия хорос на следващия лист *П.* 70a12-18¹⁸ четем: **ВѢУНАА ПÁМЛѢ НѢУѢМЛѢ КѢНСТАНТИНѢ МАРКІАНѢ + |ВѢУНАА ПÁМЛѢ ПѢЛХЕРѢН НѢ|ВѢН ЁЛЕНѢ + ПѢЛХЕРІЕ |НѢУѢАА ЁЛЕНѢ, ЁЛЕНННЖ |РѢВНѢСТѢ ТѢ| ПОКАЗАЛА Ё|СН +**. Вечна памет за Маркиан има и в диптиха на VI Вселенски събор на *П.* 84a12-13, който отново започва с полихронии за Шишман, съпругата му и патриарх Евтимий, след което има вечна памет за Константин IV, от когото е бил свикан съборът: *П.* 84a4-6 **КѢСТАНТИНѢ СѢТКНШМІ |ЦРЮ НЖЕ СѢВѢРѢ СѢН СѢСТАВАЛѢ|ШМЛѢ · ВѢУНАА ПÁМЛѢ · Г.** Своеобразният култ към Маркиан и Пулхерия се дължи не само на тяхната роля за свикването на Халкидонския (IV Вселенски) събор, но и на факта, че те са основатели и първи строители на храма на Света Богородица във Влахерна, който се превръща в център на православния култ към Богородица.¹⁹ По нашите земи почитането на Маркиан и Пулхерия има дълга традиция – в Енинския апостол на л. 5a1-9 има прекрасен тропар за тези владетели,²⁰ който се е изпълнявал на Сиропустна неделя. Тропарят е озаглавен **Н БЛАГОБЪРНЪМА ЦРѢМА МАРКНЪНОУ. Н ПОУЛХЕРЕН** ∴ Същият тропар се открива и в Охридския апостол, и в апостоли № 508, 880 и 882 от НБКМ, като текстологическите сравнения говорят и за редакционна намеса в текста.²¹

Култът към Маркиан и Пулхерия в текста на хоросите е в пряка връзка с култа към Константин и Елена, с които те постоянно са сравнявани. На култа към първите християнски владетели

⁽¹⁸⁾ За подредбата на листовите на този хорос вж. И. Божилов - А. Тотоманова - И. Билярски, *Борилев синодик...*, цит., с. 61.

⁽¹⁹⁾ По-подробно за това вж. Г. Геров, *Икона на Богородица Влахернска от Несебър*, в: *Иванка Акрабова-Жандова. In tetragram.* София 2009, с. 287-293.

⁽²⁰⁾ Вж. К. Мирчев - Хр. Кодов, *Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в.* София 1965, с. 25 и 262.

⁽²¹⁾ За разпространението на тропара вж. Искра Христова, *Тропарите в Енинския апостол*, "Palaeobulgarica", (1994) 4, с. 86-102.

тели по всяка вероятност се дължи специалното им упоменаване в текста на *Бориловия синодик* (П. 25620-26a3 = *Др.* 200a3-5) *Кѡнстантѣнѣ велнкомѣ ѿ мѣтрѣ ѿго еленѣ стѣмь ѿ равноапѣлъ[ны]мь прѣвынимь хрѣстѣань|скынимь цѣремь, вѣчунѣа|нѣмь пѣмѣтъ:~|* Подобен текст се открива само в два ръкописа от втората редакция на византийския синодик и не е включен в основния списък на византийските василевси. За влиянието на този култ говори и неволната преводаческа грешка в началото на хороса на VII Вселенски събор, където вместо имената на Константин VI и Ирина, свикали събора, стоят имената на първите християнски владетели, срв. 8567-12 *Стѣмь велнкы ѿ вѣселенскы |сѣвѣрътъ . ѿже по бѣжѣн влѣтѣн |ѿ повелѣнѣмь бѣлаговѣстѣн|вѣхъ ѿ хѣлѣбнѣмь нашьхъ |цѣрен кѡнстандѣнна ѿ еленѣ мѣтрѣ егѣ,|...* Очевидно е, че славянският преводач е свикнал в този контекст да вижда имената на Константин и Елена. А и този събор се е състоял в Никея, както и Първият вселенски събор. В края на този хорос на 91a11-13 обаче името на царицата е изписано правилно (вж. по-долу).

Още по-очевидна е връзката на анатемите срещу еретиците в *Бориловия синодик* и хороса на VII Вселенски събор (графи 5-11, 12-14 и 16). Анатемите от П. 9a21-9b20 нямат съответствие в *Др.*, но се откриват в гръцкия синодик. Те са въведени с възгласа *Вѣсѣ ѿрѣтнкы, ѿнаѣма*. Анатемите срещу гръцките еретици от П. 22a14-23a16, които са загубени в *Др.*, също нямат съответствие в текста на гръцкия синодик и са оброчени от същия възглас, който се среща и на П. 23a17 и въвежда следващите общи анатемни към еретици, които отново са без гръцко съответствие. След списъка на анатемосаните еретици преди третото общо проклятие на всички еретици на П. 91a11-16 има вечна памет на Константин, майка му Ирина и патриарх Герман, които са свикали събора: *Кѡнстантѣнѣ правѣслѣ|внѣмь цѣрю ѿ ѿрѣнѣ мѣтрѣ | егѣ вѣчунѣа пѣмѣ + ѿ + |Гѣрманѣ правѣслѣвнѣмь |ѿ стѣбншѣмь партрѣ|архѣ, вѣчунѣа пѣмѣ + ѿ +* . Очевидно е, че композиционната рамка на анатемите срещу еретиците във всички тези случаи се задава от хороса на VII Вселенски събор, като маркер за това е възгласът *Вѣсѣ ѿрѣтнкы, ѿнаѣма*, който в два от случаите (графи 6 и 13) е съчетан с общото проклятие срещу

иконоборския събор. Как се отнася обаче хоросът на този събор към поименния списък на еретиците в синодика? Там (II. 22a21-23a7) са включени анатели срещу Симеон Влъхв, Арий, Евсевий; Куковрик Маненд; Македоний, Аполинарий Лаодикийски, Евсевий; Несторий, Марин, Навкратий; Диоскор Александрийски, Евтихий, Теодосий, Яков, Севир; Ориген, Евагър, Дидим, Теодор Мопсуестийски, Зоар и Теодорит; Теодор Фарански, Онорий Римски, Кир Александрийски, Сергей, Пир, Павел и Петър; Макарий Антиохийски, Стефан (всичко 30 имена, като Евсевий е споменат два пъти). И. Божилов²² предполага, че списъкът на еретиците в *Бориловия синодик* има връзка с хороса на събора от 843 г., свикан от Михаил и Теодора против иконоборците. Но от анатемосаните в хороса на този събор, публикуван от Гуйяр, само 18 имена съвпадат с тези от синодика: Симеон Маг, Маненд; Арий, Македоний, Аполинарий; Несторий, Евтихий, Диоскор, Ориген, Дидим, Евагър; Сергей, Онорий, Кир, Пир; Севир, Петър, Теодосий (като Арий, Несторий, Евтихий, Диоскор са споменати по два пъти), а Сисиний Пастил и Василий Трикакав не са споменати в нашия синодик.²³ В хороса за VII вселенски събор, който е бил част от конвоя на синодика на южнославянска почва, присъстват имената на *Арий, Македоний, Несторий, Евтихий, Диоскор, Ориген, Евагрий, Дидим, Сергей, Онорий, Кир, Павел и Макарий*²⁴ и на *Теодосий, Сисиний и Василий Трикакав* (II. 91b1-6). Вижда се, че хоросът на VII Вселенски събор съдържа почти същия набор на имена,²⁵ като не-

(²²) И. Божилов - А. Тотоманова - И. Билярски, *Борилов синодик...*, цит., с. 32-33.

(²³) J. Gouillard, *Le Synodicon*, цит., Appendice I, с. 293-298.

(²⁴) Тези анатели са се намирали на изгубен лист между днешните л. 87 и 88 на Палаузовия ръкопис. Възстановката на текста на хоросите в новото издание на *Бориловия синодик* е направена по изданието на В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в Неделя Православия. Тексты*, "Византийский временник", 17 (1960), с. 279-352, и съответните гръцки текстове в *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, I. *The oecumenical councils: from Nicaea I to Nicaea II (325-787)*. Curantibus G. Alberigo et al. Brepols, Turnhout 2006. В гръцката част на Палаузовия ръкопис този текст също не е запазен.

(²⁵) Самият Гуйяр смята този хорос за „плагиат“ на хороса на VII Вселенски събор, вж. J. Gouillard, *Le Synodicon*, цит., Appendice I, p. 292.

съвпадащите Симон и Мани от хороса на събора от 843 г. и Павел и Макарий от хороса на VII Вселенски събор са включени в списъка на синодика. Защо са пропуснати двама от съвпадащите – Сисиний и Василий, не е съвсем ясно. В същото време от табл. 1 (графа 15) става ясно, че част от анатемите в нашия синодик имат пряка връзка и с хороса на VI вселенски събор, като проклятията срещу Теодор Фарански, Сергей и Пир, Петър и Павел – константинополски патриарси, Онорий – папа римски, Кир Александрийски, Макарий Антиохийски и ученика му Стефан са взети направо от хороса. На *П.* 80б пък се споменават ересите на Аполинарий, Севир и Темистий и се проклинат техните сеятели. На липсващ в днешния ръкопис лист след л. 73 са се намирили имената на Арий, Аполинарий, Македоний, Несторий, Диоскор, Евтихий, Теодор Момпсуестийски, Ориген, Евагър, Дидим, Теодорит, Марин Персин. Името на сирийския монах еретик Зоара пък очевидно е взето от хороса на събора на патриарх Мина, който осъжда Севир, Петър и Зоара. Халкидонският събор анатемосва само Несторий, Евтихий и Диоскор: *Νεστωρία. ἢ ἐντιχία. ἢ διόσκωρα, ἀνάθεμα + ἦ +*.

От направеното сравнение, представено нагледно в табл. 2, се вижда, че от 30-те имена на византийски ересиарси в българския синодик само 5 липсват в прилежащите към него хороси, които са били основният извор за тази част. Това са имената на Симон Влъхв, Куковрик Маненд, Евсевий, Навкратий и Яков. Тъй като засега не разполагаме със сведения за разпространението на хороса на събора от 843 г. на славянски език, чийто произход не е напълно изяснен от византолозите,²⁶ и като имаме предвид, че в него липсват имената на Евсевий, Яков и Навкратий, то липсващите пет имена – в това число имената на Симон Влъхв и на Мани – вероятно са дошли от друг извор.

№	Борилков синодик	VII Вселенски събор	VI Вселенски събор	IV Вселенски събор	Събор на патр. Мина	Събор от 843 г.
1	Симеон Влъхв					Симеон Маг

⁽²⁶⁾ J. Gouillard, *Le Synodicon*, цит., Appendice I, p. 291.

2	Арий	Арий	Арий			Арий
3	Евсевий					
4	Куковрик Маненд					Маненд
5	Аполинарий		Аполинарий			Аполинарий
6	Македоний	Македоний	Македоний			Македоний
7	Евсевий (повторно вж. 3)					
8	Несторий	Несторий	Несторий	Несторий		Несторий
9	Марин	Марин	Марин Персин			
10	Навкратий					
11	Диоскор Александрийски	Диоскор	Диоскор	Диоскор		Диоскор
12	Евтихий	Евтихий	Евтихий	Евтихий		Евтихий
13	Теодосий	Теодосий				Теодосий
14	Яков					
15	Севир		Севир		Севир	Севир
16	Ориген	Ориген	Ориген			Ориген
17	Евагър	Евагър	Евагър			Евагрий
18	Дидим	Дидим	Дидим			Дидим
19	Теодор Мопсуестийски	Теодор	Теодор Момсуестийски			
20	Зоара				Зоара	
21	Теодорит		Теодорит			
22	Теодор Фарански		Теодор Фарански			
23	Онорий Римски	Онорий	Онорий Римски			Онорий
24	Сергий	Сергий	Сергий			Сергий
25	Пир	Пир	Пир			Пир
26	Павел	Павел	Павел			
27	Петър		Петър		Петър	Петър
28	Кир	Кир	Кир			Кир
29	Макарий Антиохийски	Макарий	Макарий			
30	Стефан		Стефан			
		Сисиний Василий Трикакав				Сисиний Василий Трикакав
			Темистий			

Табл. 1.

Сравнението между текста на *Бориловия синодик* и придружаващите го в *Палаузовия сборник* хороси недвусмислено доказва органичната връзка между двата типа текст и показва как хоросите са били използвани като извор за съставянето на текста и като преводачески коректив едновременно. Тази органична

връзка между съдържанието и текста на хоросите и на синодика обяснява и редица особености на българския синодик, които не са свързани с неговия непосредствен гръцки оригинал.

ЛИТЕРАТУРА

- Божилев И. - А. Тотоманова - И. Билярски, *Борилов синодик. Издание и превод*. София 2010.
- Божилев И., *Българите във Византийската империя*. София 1995.
- Герев Г., *Икона на Богородица Влахернска от Несебър*. – В: *Иванка Акрабова-Жандова. In tetragram*. София 2009, с. 287-293.
- Лазаров Ст., *Синодикът на цар Борил като музикалноисторически паметник*. – Известия на института за музика VII (1960): 5-77.
- Мирчев К. - Хр. Кодов, *Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в.* София 1965.
- Мошин В., *Сербская редакция синодика в неделю православия. Анализ текстов*. – Византийский временник 16 (1959): 317-394.
- Мошин В. А., *Сербская редакция Синодика в Неделю Православия. Тексты*. – Византийский временник 17 (1960): 279-352.
- Попруженко М. Г., *Синодикъ царя Борила*. (Български старини, VIII). София 1928.
- Тончева Е., *Празникът на православието в България през XIV в.* – В: *Празници и зрелища в европейската културна традиция през Средновековието и Възраждането*. (Летни научни срещи Варна 95). София 1996, с. 81-92.
- Христова Искра, *Тропарите в Енинския апостол*. – *Palaeobulgarica* (1994), 4: 86-102.

- Цонев Б., *Описъ на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*, т. I. София 1910.
- Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*, I. *The oecumenical councils: from Nicaea I to Nicaea II (325-787)*. Curantibus G. Alberigo et al. Brepols, Turnhout 2006.
- Gouillard J., *Le Synodicon de l'Orthodoxie: édition et commentaire*. – *Travaux et mémoires* 2 (1967): 1-316.
- Gouillard J., *Une source grecque du Synodikon de Boril: la lettre du patriarche Cosmas*. – *Travaux et mémoires* 4 (1970): 361-374.
- Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I-III. Oxford 1991.
- Tončeva E., *Die Neumentexte in der Palausow-Abschrift des Synodikon des Zaren Boril und ihre Stellung in der Geschichte der bulgarischen mittelalterlichen Musik*. – В: *Ier Congrès international des études balkaniques et Sud-Est européennes. Resumés des communications. Ethnographie et artes*. Sofia 1966, с. 159-174.

РЕЗЮМЕ

Статията хвърля нов поглед върху начина на съставяне на Бориловия синодик, като търси връзката между него и решенията на църковните събори (т. нар. хороси), които придружават Палаузовия препис на синодика (ръкопис №289 в НБКМ). Хоросите на вселенските и поместните събори на православната църква преди събора от 843 г., който постановява празника на Тържеството на православието, са естествените предшественици на синодика и преди неговата поява са били единственият начин православните да се запознаят с основните догмати на вярата. Предполага се, че на византийска почва хоросите на Четвъртия, Шестия и Седмия вселенски събор, на събора на патриарх Мина в Константинопол от 536 г. и на Събора от 920 г. са били включени в специален каноничен сборник в подкрепа на борбата срещу иконоборството. Съставителите на българския и на сръбския синодик очевидно са ги смятали за обичаен конвой на синодика, защото ранните преписи и на двата паметника са придружени от тези хороси. Общият генезис на хоросите и

на синодика обяснява съвпаденията между някои рубрики в Бориловия синодик и хоросите на VI и VII Вселенски събор и на събора от 920 г. (т. нар. *Tomos Unionis*). Влиянието на хоросите обаче може да се търси и по друга линия – при оформянето на списъците на византийските владетели и техните съпруги и преди всичко при съставянето на списъка на анатемосаните гръцки еретици, който не съвпада със списъка в гръцкия синодик. Налага се изводът, че хоросите, които със сигурност са били преведени преди синодика (въз основа на диптиха преводът на най-късния от тях – *Tomos unionis* – със сигурност може да се отнесе към 1059-1063 година), са били един от изворите на съставителя или съставителите на Бориловия синодик.

RIASSUNTO

L'Autrice presenta un nuovo punto di vista sul modo in cui è stato compilato il cosiddetto *Sinodik di Boril*, fondandosi sui rapporti testuali che collegano nel manoscritto Sofia, NBKM, №289 (copia di Palauzov del Sinodik) questo trattatello canonico boriliano e i decreti ecclesiastici (sia dei concili ecumenici che di quelli regionali, anteriori al Concilio dell'843, che stabilì la festa dell'ortodossia). Questi decreti sono i naturali precedenti del *Sinodik* e, prima dell'apparizione di quest'ultimo, rappresentavano l'unico modo in cui gli ortodossi potevano prendere conoscenza dei dogmi fondamentali della fede. Si suppone che i decreti del IV, VI e VII concilio ecumenico, del concilio costantinopolitano del patriarca Menas (536) e quello del 920 d.C. fossero stati riuniti in una miscellanea di contenuto canonico destinata alla lotta anti-iconoclastica. I compilatori del *Sinodik* bulgaro e serbo li consideravano come un'appendice d'obbligo del *Sinodik*, e ciò in quanto il *Sinodik* si presentava di regola, nelle copie a loro note, corredato dei decreti conciliari. La genesi comune di questi due elementi (*sinodik*, *decreti conciliari*) spiega le concordanze così evidenti nelle loro rubriche, in particolare tra quelle del *Sinodik* e quelle dei decreti del VI e VII concilio ecumenico e del Concilio del 920, il cosiddetto *Tomos unionis*. L'influsso dei decreti conciliari può essere constatato anche nel modo in cui sono organizzate le liste degli imperatori bizantini e delle loro mogli e, ancor prima, nell'elenco degli anatemi contro gli eretici, che non s'accorda con quello del *synodikòn* greco. La conclusione che si impone da tutto questo è che i decreti tradotti dal greco prima che fosse approntata la traduzione del *synodikòn* (con certezza si può dire che la traduzione del *Tomos unionis* risale agli anni 1059-1063) sono stati utilizzati dal compilatore (o dai compilatori) del *Sinodik di Boril*.

